

О. М. Миколенко

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

МЕДІАТОР І ЙОГО ПРАВОВИЙ СТАТУС У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті досліджено роль медіатора в кримінальному процесі, його місце серед інших учасників кримінального провадження й сучасний стан правового регулювання його статусу в національному законодавстві. Доведено, що медіатор, по-перше, на відміну від судді чи правозахисника, зосереджується саме на інтересах сторін і на способах їх задоволення, а не на юридичних нюансах регулювання спірного питання; по-друге, на відміну від юриста не пропонує сторонам варіантів вирішення або розв'язання спору, а лише налагоджує процес комунікації між сторонами й відновлює довіру між ними. Наявність спеціальних знань у медіатора суттєво відрізняє його від інших учасників кримінальних процесуальних відносин, що наближає його за правовим статусом до такого учасника кримінального провадження, як спеціаліст. Установлено, що медіатор як повноцінний учасник кримінальних процесуальних відносин потребує з боку законодавця чіткого визначення його правового статусу. Зроблено висновок, що процесуальний статус медіатора повинен передбачати такі права: а) право знайомитися з матеріалами кримінального провадження в тій частині, яка необхідна для якісної реалізації медіаційної процедури; б) право одержувати винагороду за виконану роботу й відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до медіаційної процедури; в) право заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; г) право заявляти самовідвід за наявності обставин, які перешкоджають йому якісно виконувати професійні обов'язки; ґ) обов'язок нести відповідальність за розголошення відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та які стали йому відомі у зв'язку з виконанням медіаційних обов'язків.

Ключові слова: кримінальний процес, медіація, спеціальні знання, медіатор, правовий статус медіатора, спеціаліст.

Постановка проблеми. Одним з аспектів реформування кримінального процесуального законодавства України є розвиток альтернативних способів врегулювання правових конфліктів, серед яких позначається медіація. Протягом останніх десятиріч медіація успішно розвивається в багатьох країнах світу. В США, Канаді, Австрії, Великій Британії, Німеччині, Норвегії, Фінляндії, Франції та інших країнах прийняті спеціальні закони, які регламентують діяльність медіатора й захищають право медіатора на нерозголошення інформації, отриманої від сторін у процесі медіації [1, с. 131]. Ситуація в Україні щодо медіації склалася така: вже багато років в Україні обговорюється необхідність прийняття закону про медіацію, але у 2002 р. в Києві було зареєстровано Український центр порозуміння (реорганізований в Інститут миру й порозуміння у 2012 р.), який почав діяль-

ність у сфері медіації в кримінальних справах, відновного правосуддя, розвитку громад і медіації в школах, створивши власну мережу з 15 українських громадських організацій [2].

Ми вже зазначали, що попри позитивні зрушення в цьому напрямі сьогодні є певні проблеми: по-перше, процедура медіації в кримінальному провадженні залишається нерегламентованою чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України); по-друге, невирішеним залишається питання статусу органу, який здійснюватиме процедуру медіації; по-третє, невизначеним залишається правовий статус медіатора; по-четверте, не передбачені наслідки неякісного надання послуг медіатором і таке інше [3, с. 28–31]. Отже, всі ці питання потребують наукового вивчення й законодавчого супроводу під час практичного впровадження цього інституту в кримінальний процес України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Поняття медіації й питання її запровадження в кримінальний процес України досліджувалися різними авторами. Питання застосування медіації в кримінальному процесі були предметом дослідження таких учених, як Х. Алікперов, А. Анцупов, А. Арутюнян, Ю. Баулін, О. Белінська, А. Біцій, Л. Володіна, І. Войтюк, Р. Веннігер, А. Гайдук, Л. Головка, В. Гончаренко, Ю. Грошевой, О. Губська, В. Землянська, Р. Коваль, Л. Лобанова, В. Маляренко, В. Нор, Л. Панов, Л. Сало, З. Смітєнко, З. Симоненко, І. Курляк, Н. Турман, В. Трубников, А. Шпилов та інші. Цими вченими аналізувалися лише окремі аспекти запровадження інституту медіації в Україні, проте в науковій літературі відсутнє комплексне дослідження медіації як явища в кримінальному провадженні й кримінального процесуального статусу медіатора.

Мета статті – дослідити роль і значення медіатора в кримінальному процесі, а також його місце серед інших учасників кримінального провадження; визначити сучасний стан правового регулювання статусу медіатора в кримінальних процесуальних відносинах і запропонувати шляхи його вдосконалення в майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців визначають медіацію як певний підхід до розв'язання конфлікту, в якому нейтральна третя сторона забезпечує структурований процес для того, щоб допомогти сторонам, які конфліктують, дійти до взаємно прийняттого вирішення спірних питань [4; 5; 6].

У кримінальному процесі під медіацією розуміють добровільний і конфіденційний процес, в якому нейтральна третя особа (медіатор) допомагає потерпілому й підозрюваному (обвинуваченому) знайти взаємоприйнятний варіант вирішення ситуації й укласти між собою угоду про примирення, яка надалі затверджується судом і підлягає виконанню. Положення ч. 1 ст. 469 КПК України передбачає, що угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) [7]. Допомога «іншої особи» – це і є участь медіатора в кримінальному провадженні. Але попри те, що медіатор є повноцінним учасником кримінальних процесуальних

відносин, з боку законодавця чітко визначення його правового статусу на сьогодні відсутнє.

На думку Н. Безхлібної, роль медіатора в процесі – бути «маршалом», тобто вести сторони вперед, просуваючись у дослідженні інтересів і пошуку варіантів вирішення спору. Сторони вільні у виборі такого «маршала», його не призначає суд чи інший орган в імперативному порядку. Отже, медіатор, на її думку, це нейтральна й незалежна особа, яка не є представником жодної зі сторін і не має власного інтересу у справі. Завдання медіатора полягає насамперед у тому, щоб налагодити процес взаємодії сторін, допомогти їм проаналізувати ситуацію, побачити відмінності в поглядах, знайти інтереси, які насправді стоять за їхніми діями, позиціями й баченням, зрозуміти, що важливо для кожної зі сторін, і знайти точки перетину, на яких можна побудувати спільне взаємовигідне рішення [8]. На відміну від судді чи правозахисника медіатор зосереджується саме на інтересах сторін і на способах їх задоволення, а не на юридичних нюансах регулювання спірного питання, не пропонує сторонам варіантів вирішення або розв'язання спору. Він покликаний лише налагодити процес комунікації між сторонами, побудувати довіру, яка була втрачена через конфліктну ситуацію (скоєння кримінального правопорушення) і створити сприятливу атмосферу. Зокрема в стандартах «Основні засади навчання базовим навичкам медіатора», які були розроблені в межах Програми «Нове правосуддя», виокремлюються конфліктологічна, комунікативна, процедурна, рефлексивна компетентності медіатора, а також правова компетентність у сфері медіації [9].

Як бачимо, завдання, які стоять перед медіатором, та вимоги до його професійних здібностей є специфічними, адже потребують наявності у нього спеціальних знань в галузі психології, конфліктології, комунікації тощо.

КПК України не містить пояснень, що слід вважати спеціальними знаннями й навичками. Одним з перших визначень спеціальних знань надав А. Ейсман, який вважав, що це знання не загальновідомі (не загальнодоступні), які не мають масового поширення, тобто знання, якими володіє обмежене коло фахівців, причому очевидно, що ці глибокі знання в галузі, наприклад, фізики є в зазначеному сенсі спеціальними для біолога й навпаки [10, с. 91]. Сьогодні під «спеціальними знаннями» В. Шепітько визнає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих

у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [11, с. 11].

Спеціальні знання не є безпосереднім предметом нашого дослідження, а тому не будемо зупинятися на детальному аналізі їхнього змісту й класифікації. Разом із тим наявність спеціальних знань у медіатора суттєво відрізняє його від інших учасників кримінальних процесуальних відносин. По-перше, ці знання, розуміння й уміння не є загальновідомими, вони не мають масового поширення, по-друге, інші учасники кримінального процесу, не маючи такої кваліфікації та спеціальних знань, звертаються до медіатора як фахівця у цій сфері.

На нашу думку, наявність спеціальних знань, якими володіє медіатор, його залучення сторонами кримінального провадження, використання його пояснень і допомоги під час медіаційної процедури, дає змогу за правовим статусом наблизити його до такого учасника кримінального провадження, як спеціаліст.

Спеціалістом згідно зі ст. 71 КПК України є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування й судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Як вже було сказано, по-перше, медіатор – це особа, яка має спеціальні знання в області психології, конфліктології, комунікації тощо. По-друге, він не є представником жодної зі сторін і не має власного інтересу у справі. По-третє, ця особа залучається сторонами кримінального провадження (потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим). По-четверте, медіатор зосереджується не на юридичних нюансах регулювання спірного питання (тобто він не пропонує сторонам рішення або варіанти розв'язання спору) – він покликаний налагодити процес комунікації між сторонами, побудувати довіру, яка була втрачена через конфліктну ситуацію. По-п'яте, результатом медіаційної процедури й роботи медіатора в кримінальному провадженні є складання угоди про примирення, яка надалі затверджується судом і підлягає виконанню.

Як бачимо, медіатор є повноцінним учасником кримінальних процесуальних відносин, а отже, потребує з боку законодавця чіткого визначення його правового статусу, по-перше, як учасника взагалі правовідносин (вимоги щодо віку, освіти, кваліфікації тощо), по-друге, як учасника кримінальних процесуальних правовідносин (момент вступу в такі відносини, права

й обов'язки, правові наслідки його дій, оплата його послуг, особливості його юридичної відповідальності тощо). Як уже було зазначено, найбільш подібним до медіатора учасником є спеціаліст. Переконані, що процесуальний статус медіатора повинен передбачати такі права: право знайомитися з матеріалами кримінального провадження в тій частині, яка необхідна для якісної реалізації медіаційної процедури, й нести відповідальність за розголошення відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та які стали йому відомі у зв'язку з виконанням медіаційних обов'язків; право одержувати винагороду за виконану роботу й відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до медіаційної процедури; право заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; заявляти самовідвід за наявності обставин, які перешкоджають йому якісно виконувати професійні обов'язки.

Висновки і пропозиції. На підставі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Медіатор на відміну від судді чи правозахисника зосереджується саме на інтересах сторін і на способах їх задоволення, а не на юридичних нюансах регулювання спірного питання. Медіатор на відміну від юриста не пропонує сторонам варіантів вирішення або розв'язання спору, він покликаний лише налагодити процес комунікації між сторонами, побудувати довіру, яка була втрачена через конфліктну ситуацію (скоєння кримінального правопорушення) та створити сприятливу атмосферу.

2. Наявність спеціальних знань у медіатора суттєво відрізняє його від інших учасників кримінальних процесуальних відносин. По-перше, ці знання, розуміння й уміння не є загальновідомими, вони не мають масового поширення, по-друге, інші учасники кримінального процесу, не маючи такої кваліфікації та спеціальних знань, звертаються до медіатора як фахівця у цій сфері. Наявність спеціальних знань, якими володіє медіатор, його залучення сторонами кримінального провадження та використання його пояснень і допомоги під час медіаційної процедури дають змогу наблизити його за правовим статусом до такого учасника кримінального провадження, як спеціаліст.

3. Медіатор як повноцінний учасник кримінальних процесуальних відносин потребує з боку законодавця чіткого визначення його правового статусу, по-перше, як учасника взагалі пра-

вовідносин (вимоги щодо віку, освіти, кваліфікації, тощо), по-друге, як учасника кримінальних процесуальних правовідносин (момент вступу в такі відносини, права й обов'язки, правові наслідки його дій, оплата його послуг, особливості його юридичної відповідальності тощо).

4. Обґрунтовано, що процесуальний статус медіатора повинен передбачати такі права: а) право знайомитися з матеріалами кримінального провадження в тій частині, яка необхідна для якісної реалізації медіаційної процедури, й нести відповідальність за розголошення відомостей, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та які стали йому відомі у зв'язку з виконанням медіаційних обов'язків; б) право одержувати винагороду за виконану роботу й відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до медіаційної процедури; в) право заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; г) право заявляти самовідвід за наявності обставин, які перешкоджають йому якісно виконувати професійні обов'язки.

Список використаної літератури:

1. Альтернативні підходи до розв'язання конфліктів: теорія і практика застосування / уклад. Н. Гайдук та ін. Львів : ПАІС, 2007. 296 с.
2. Український інститут миру та порозуміння. URL: <http://ipc.org.ua/en/about/>. (дата звернення: 20.02.2020).
3. Mykolenko O. M. General trends in the implementation of mediation in criminal proceedings of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2018. № 3. P. 28–31.
4. Смітєнко З. Д. Медіація як кримінально-процесуальна категорія та її застосування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 130–139.
5. Туманянц А. Р. Запровадження інституту медіації в кримінальне судочинство України. *Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб.* Вип. 101. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. С. 139–146.
6. Бондаренко-Зелінська Н. Л. Медіація: перспективи впровадження в Україні. *Міжнародне приватне право: розвиток і гармонізація*. 2012. № 11. С. 186–188.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 20.02.2020).
8. Безхлібна Н. Медіатор: роль, статус і відповідальність. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012840 (дата звернення: 20.02.2020).
9. Основні засади навчання базовим навичкам медіатора / за заг. ред. К. Б. Наровської. Київ : Видавець В. Захаренко, 2019. 32 с. URL: http://namu.com.ua/ua/downloads/osnovni_zasady_NBNM/NAMU_Osnovni_Zasady_NBNM.pdf (дата звернення: 20.02.2020).
10. Эйсман А. А. Заключение эксперта. Структура и научные обоснования. Москва, 1967. 134 с.
11. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань криз призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18.

Mykolenko O. M. The mediator and its legal status the criminal process of Ukraine

The article explores the role of the mediator in the criminal process, its place among other participants in criminal proceedings and the current state of legal regulation of its status in national legislation. It is proved that the mediator, firstly, unlike the judge or the human rights activist, focuses on the interests of the parties and the ways of serving them, and not on the legal nuances of regulation of the disputed issue, secondly, unlike the lawyer, does not offer the parties the options or dispute resolution, but merely establishes a communication process between the parties and restores trust between them. The presence of special knowledges of a mediator significantly differentiates him from other participants in criminal procedural relations, which allows bringing him closer by legal status to such a participant in criminal proceedings as a specialist. It is established that the mediator, being a full participant in criminal procedural relations, requires a clear definition of his legal status from the legislator. It is concluded that the procedural status of the mediator should include: a) the right to familiarize with the materials of criminal proceedings in the part that is necessary for the qualitative implementation of the mediation procedure; b) to be remunerated for the work done and reimbursement of expenses associated with his involvement in the mediation procedure; c) file a security application in cases provided by law; d) recuse himself in the circumstances, which prevent him from fulfilling his professional duties qualitatively; e) the obligation to bear responsibility for the disclosure of information that is directly relevant to the essence of the criminal proceedings and became known to him in connection with the fulfilment of mediation duties.

Key words: criminal process, mediation, special knowledges, mediator, legal status of mediator, specialist.